

The Role of Representative Democracy in Strengthening Collective Subjectivity and Enhancing Social Resilience

Salman Sadeghizadeh

Department of Political Sociology, the Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.

Corresponding author email address: S.sadeghizadeh@Ihcs.ac.ir

Article Info Extended Abstract

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Sadeghizadeh, S. (2025). The Role of Representative Democracy in Strengthening Collective Subjectivity and Enhancing Social Resilience. *Strategic Studies Quarterly*, 28(1), 93-114.
doi: 10.22034/ssq.2025.491531.4217

© 2024 the authors. Published by Research Institute of Strategic Studies (RISS), Tehran, Iran. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Introduction

Resilience refers to an individual's or community's ability to withstand pressures and recover after a crisis. It's a concept widely studied across various fields, including psychology, sociology, and politics. On a personal level, resilience involves coping with stress, adapting to change, and maintaining mental well-being. At the societal level, it means communities can respond effectively to economic, social, or political challenges.

Democracy, as a form of governance, is built on the principle of popular sovereignty. In democratic systems, citizens actively participate in political processes—such as voting and public debate—to influence government decisions. Core elements of democracy include human rights, freedom of expression, transparency, and the rule of law. Democracy allows individuals and groups to engage equally and freely in public affairs and play a meaningful role in shaping societal policies.

Through open and transparent mechanisms, democracy fosters dialogue among different segments of society. This inclusive process helps communities find collective, participatory solutions in times of crisis. For example, during an economic downturn, democratic societies can establish consultative bodies and incorporate public input into policymaking—ensuring broader representation and promoting economic resilience.

Methodology

The relationship between political order and social structure has long been a key concern in politics and sociology. In fact, this intersection has led to the emergence of “political sociology” as a distinct field. Within political sociology, three main approaches are common: a behavioral approach focused on individual actions; a group-based approach focused on social classes and group behavior; and a structural approach, which focuses on the role of state institutions.

By adopting the third approach—the structural and state-centered perspective within political sociology—we step into the realm of political theory, where the political order/system plays a decisive role in shaping social structures. Drawing on this framework, the study explores how democratic political systems can enhance social resilience by promoting what is referred to as “subject-based security”.

Results

In democratic societies, social participation is a key principle. When people are actively involved in decision-making and governance, they develop a sense of responsibility and belonging that contributes to greater social resilience. In short, the more engaged people are in political and social life, the more resilient both individuals and communities become in the face of crises.

Democracy and resilience are mutually reinforcing. Democratic institutions can foster resilience, and in turn, a resilient society helps protect and sustain democratic systems. Democracies are often better equipped to turn crises into opportunities for social and political cohesion, using transparent and inclusive processes. Conversely, social resilience supports democracy by safeguarding it against both internal and external threats.

Therefore, a democratic political system, through its commitment to subject-based security can contribute significantly to social resilience. In contrast, non-democratic systems often rely on structure-based security, where power and control are concentrated at the top. In representative democracies, the “security pyramid” is built from the bottom up, grounded in society itself. In authoritarian regimes, the pyramid is structured from the top down, with security and control resting heavily in the hands of the ruling elite. In general, this study illustrates how democratic mechanisms support subject-based security, which in turn strengthens social resilience.

Conclusion

Representative democracy is both an institutional and a societal framework—it provides the foundation for various other dimensions of collective life. As outlined earlier, its security pyramid is rooted in the base of society, whereas non-democratic regimes rely on centralized, top-down power. Representative democracy fosters what can be called “securitization of subjectivity capacity” which contributes to system-wide resilience.

That said, democratic systems also face significant challenges when it comes to building and sustaining resilience. Three key issues include:

- ≠ Crisis management inefficiencies – In some democracies, decision-making can be slow or overly complex, limiting effective responses to urgent crises.
- ≠ Social and economic inequality – Even in democratic systems, inequality can lead to unrest and undermine social cohesion.
- ≠ Rising political violence – In some cases, political competition can escalate into violence, threatening public security and weakening resilience.

Keywords: *Social Resilience; Representative Democracy; Subject-based Security; Collective Subjectivity; Democratic Institutions.*

Ethical Considerations

Compliance with Ethical Guidelines

This study was approved by the Ethics Committee of Research Institute of Strategic Studies (RISS), Tehran, Iran.

Conflict of Interest

The authors declared no conflict of interest.

Funding Sources

This research received no external funding.

Quarterly.risstudies.org

تاریخچه مقاله

دریافت شده در تاریخ ۱۰ آذر ۱۴۰۳

اصلاح شده در تاریخ ۱۸ اسفند ۱۴۰۳

پذیرفته شده در تاریخ ۲۲ اسفند ۱۴۰۳

منتشر شده در تاریخ ۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۴

فصلنامه مطالعات راهبردی

دوره ۲۸، شماره ۱، زمستان ۱۴۰۴، پیاپی ۱۰۷

صفحه ۹۳-۱۱۴

شاپای چاپی: ۱۷۳۵-۰۷۲۷

شاپای الکترونیکی: ۲۹۸۰-۹۱۰X

بررسی نقش دموکراسی نمایندگی در ارتقای سطح سوژگی جمعی و تقویت تاب آوری اجتماعی

سلمان صادقی زاده

گروه جامعه‌شناسی سیاسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.

ایمیل نویسنده مسئول: S.sadeghzadeh@lhcs.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله پژوهشی/اصیل نحوه استناد به این مقاله: صادقی زاده، سلمان (۱۴۰۴). بررسی نقش دموکراسی نمایندگی در ارتقای سطح سوژگی جمعی و تقویت تاب آوری اجتماعی. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۸(۱)، ۹۳-۱۱۴. doi: 10.22034/ssq.2025.49153.14217 © ۱۴۰۳ حق نشر (کپی رایت) این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY 4.0) صورت گرفته است.	اگر جامعه‌شناسی سیاسی بر تأثیر نیروهای اجتماعی بر مناسبات سیاسی متمرکز است، در مقابل نظریه سیاسی بر تأثیر سامانه سیاسی بر مناسبات اجتماعی انگشت می‌گذارد و نوشتار حاضر بر آن است تا با استفاده از رهیافت نظریه سیاسی به بررسی تأثیر نظام سیاسی بر مناسبات و صورت‌بندی اجتماعی بپردازد. در این نوشتار نشان می‌دهیم که چگونه دموکراسی نمایندگی می‌تواند از گذر تمهید بسترهای نهادی امنیت سوژه‌مبنا و ارتقای سطح سوژگی جمعی به تقویت تاب آوری اجتماعی بینجامد. دموکراسی نمایندگی مبتنی بر تمایز میان دولت، جامعه سیاسی و جامعه مدنی است و این تمایزگذاری موجب توانمندسازی افراد و گروه‌های اجتماعی می‌شود به نحوی که آنها به طور فزاینده‌ای در مدیریت کلان کشور نقش آفرینی می‌کنند و این نقش آفرینی حس تعلق آنها را به جامعه سیاسی افزایش می‌دهد؛ امری که به نوبه خود افزایش سطح تاب آوری در برابر دشواری‌های اجتماعی ناشی از پیامدهای کنش سیاسی را به همراه دارد. در برابر اگر جامعه سیاسی را درون دولت ذوب کنیم، به سرعت تکرری از منافع اجتماعی قربانی کنش یکپارچه‌ساز دولت خواهد شد و نتیجه آن تهدید امنیت سوژه‌مبنا و تضعیف تاب آوری اجتماعی خواهد بود. نوشتار حاضر می‌کوشد تا به معرفی سازوکارهای سیاسی افزایش تاب آوری اجتماعی بپردازد. منطق علی بحث حاضر را می‌توان این گونه تلخیص کرد: صورت‌بندی نظام سیاسی و سازوکارهای سیاسی به مثابه متغیر مستقل، امنیت سوژه‌مبنا به مثابه متغیر واسطه و تاب آوری اجتماعی به مثابه متغیر وابسته. واژگان کلیدی: نظام سیاسی، رهیافت نظریه سیاسی، امنیت سوژه‌مبنا، صورت‌بندی اجتماعی

مقدمه

رابطه سامان سیاسی و صورت‌بندی اجتماعی موضوعی است که از دیرباز در دستور کار مطالعاتی علم سیاست و همچنین جامعه‌شناسی بوده است و بررسی رابطه یادشده به حدی حائز اهمیت است که از بستر آن شاهد تولد رشته‌ای جدید با عنوان جامعه‌شناسی سیاسی هستیم. در جامعه‌شناسی سیاسی سه رویکرد عمده یعنی رویکرد رفتارگرایی و تمرکز بر کنش فرد، رویکرد گروه‌گرایی و تمرکز بر کنش افشار و طبقات اجتماعی و در نهایت گرایش ساختاری و تمرکز بر مطالعه دولت قابل شناسایی است (بشیریه، ۱۳۷۴).

اگر رویکرد سوم یعنی رویکرد ساختاری و دولت‌گرا از جامعه‌شناسی سیاسی را برگزینیم، آنگاه به حوزه نظریه سیاسی پای گذارده‌ایم؛ جایی که در آن سامان سیاسی در مقام عنصری تعیین‌کننده قرار می‌گیرد و صورت‌بندی اجتماعی را متأثر می‌سازد. همان‌گونه که پیش‌تر نیز اشاره شد نوشتار حاضر این رویکرد را برمی‌گیرد و در گذر آن نشان می‌دهد که چگونه نظم سیاسی دموکراتیک می‌تواند با بسترسازی برای امنیت سوژه‌مبنا سطح تاب‌آوری اجتماعی را ارتقا دهد.

واژه تاب‌آوری در شمار واژه‌هایی است که به تازگی در زبان فارسی رواج یافته‌اند. این واژه نخست در ساحت علوم اجتماعی و با کاربردی تخصصی رواج یافت و به تدریج دلالت‌های معنایی وسیع‌تری به خود گرفت؛ به نحوی که اکنون واژه یادشده به‌ویژه در رشته‌های روانشناسی و اقتصاد جایگاه ویژه‌ای دارد.

برای درک مفهوم این واژه ابتدا باید تحلیلی اتیمولوژیک از آن داشت تا بدانیم واژه یادشده به لحاظ ریشه‌شناختی چه معانی می‌دهد. سپس تحلیل فیلولوژیک می‌تواند معنای آن را در زمینه‌های کاربردی به ما نشان دهد. بنابر توضیح لغت‌نامه برخط مریام وبستر، واژه resilience از فعل لاتین resiliere مشتق شده است که به معنای «واجهیدن» و «برگشتن به نقطه قبلی» است (Merriam Webster: 2024). در واقع ریشه لاتین این واژه ناظر بر اعاده وضعیت قبلی^۱ است؛ در معنای عمومی می‌توان گفت که تاب‌آوری به لحاظ واژه‌شناختی توانایی بازیابی ظرفیت کنش پس از شکست‌های احتمالی است.

واژه تاب‌آوری در اواخر دهه ۱۹۹۰ و در حوزه برنامه‌ریزی اجتماعی و شهری مطرح شد و منظور از آن واکنش به تهدیدات محیطی برای تنظیم چارچوب‌های اجتماعی و نهادی با تمرکز

---

1. Status quo ante

بر بهبود فیزیکی و زیربنایی برای جلوگیری از اختلالات بود. از این نظر تاب‌آوری در سطوح فردی و اجتماعی ناظر بر توانایی فرد یا جامعه برای بازگشت به شرایطی شبیه به وضعیت قبل از فاجعه است (حسینی، علی و دیگران، ۱۳۹۹).

در واقع تاب‌آوری اجتماعی ناظر بر نوعی الاستیسیته^۱ یا خاصیت بازگشت‌پذیری در فیزیک اجتماعی است که از خلال آن جماعت یا جامعه می‌تواند پس از تحمل فشاری مقطعی به حالت قبلی خود بازگردد و خویشتن را احیا کند، اما چنین نیرویی تنها زمانی حاصل می‌شود که جامعه مدنی از نوعی یکپارچگی و استقلال کارکردی بهره‌مند باشد.

اینجاست که دامنه بحث به قلمروی سیاست کشیده می‌شود. در واقع، اگر بخواهیم مسئله اصلی نوشتار حاضر را که به رابطه میان دموکراسی و تاب‌آوری اجتماعی بازمی‌گردد، به نحوی روشن و روان توضیح دهیم باید بگوییم که تاب‌آوری به‌عنوان توانایی فرد یا جامعه برای بازگشت به حالت تعادل و انطباق با چالش‌ها و بحران‌ها تعریف می‌شود. از سوی دیگر، دموکراسی به عنوان یک سیستم سیاسی که در آن مردم از طریق مشارکت و رأی‌گیری بر سرنوشت خود تصمیم‌گیری می‌کنند، شناخته می‌شود.

در دنیای معاصر، جوامع با بحران‌ها و تغییرات زیادی روبه‌رو هستند. از بحران‌های اقتصادی گرفته تا تغییرات اقلیمی و تهدیدات امنیتی، جوامع باید تاب‌آوری خود را بهبود بخشند تا بتوانند به خوبی با این چالش‌ها مواجه شوند. در این میان، دموکراسی به عنوان یک سیستم حکومتی، همواره بر فرایند تصمیم‌گیری و مشارکت اجتماعی تأکید دارد. سؤال اصلی این است که آیا دموکراسی می‌تواند تاب‌آوری را تقویت کند؟

تاب‌آوری به معنای توانایی فرد یا جامعه برای مقاومت در برابر فشارها و بازسازی خود پس از وقوع بحران‌ها است. این ویژگی در بسیاری از حوزه‌ها از جمله روان‌شناسی فردی، جامعه‌شناسی و سیاست مورد توجه قرار گرفته است. در سطح فردی، تاب‌آوری شامل توانایی مدیریت استرس، سازگاری با تغییرات و حفظ سلامت روانی است. در سطح اجتماعی، تاب‌آوری به معنای قدرت جوامع در مقابله با بحران‌ها، اعم از اقتصادی، اجتماعی یا سیاسی است.

از دیگرسو، دموکراسی به‌عنوان یک سیستم حکومتی، بر اساس اصل حاکمیت مردم استوار است. در یک نظام دموکراتیک، مردم از طریق مشارکت فعال در فرایندهای سیاسی، نظیر انتخابات و رأی‌گیری، بر تصمیمات حکومتی اثر می‌گذارند. از جمله ارکان اصلی دموکراسی می‌توان به حقوق بشر، آزادی بیان، شفافیت و حاکمیت قانون اشاره کرد. دموکراسی به افراد و

1. Elasticity

گروه‌ها این امکان را می‌دهد که به صورت آزادانه و برابر در مسائل عمومی مشارکت کنند و نقش فعالی در شکل‌دهی به سیاست‌های جامعه ایفا نمایند.

دموکراسی از طریق ایجاد فرایندهای باز و شفاف، امکان تبادل نظر میان اقشار مختلف جامعه را فراهم می‌آورد. این فرایندها کمک می‌کنند که مردم در زمان بحران‌ها و چالش‌ها، راه‌حلهایی مبتنی بر مشارکت جمعی پیدا کنند. به عنوان مثال، در دوران بحران اقتصادی، جوامع دموکراتیک قادرند با ایجاد نهادهای مشورتی و بازتاب نظرات مردم، سیاست‌هایی را طراحی کنند که منافع جمعی را تأمین کرده و تاب‌آوری اقتصادی را تقویت نماید.

تاب‌آوری اجتماعی می‌تواند به تقویت پایداری دموکراسی نیز کمک کند. جوامعی که از نظر اجتماعی تاب‌آورتر هستند، در برابر تهدیدات خارجی و داخلی بهتر مقاومت می‌کنند. این امر به ویژه در شرایطی که دموکراسی با بحران‌های سیاسی یا اقتصادی روبه‌رو می‌شود، اهمیت زیادی دارد. به عنوان مثال، بحران‌های سیاسی که موجب اختلال در نهادهای دموکراتیک می‌شوند، در جوامعی که از تاب‌آوری اجتماعی بالاتری برخوردارند، می‌تواند با همکاری و مشارکت مدنی به سرعت حل و فصل شود.

در نظام‌های دموکراتیک، مشارکت اجتماعی یکی از ارکان اساسی است. این مشارکت موجب می‌شود که افراد در فرایندهای تصمیم‌گیری و حکومتی نقش ایفا کنند و احساس مسئولیت و تعلق به جامعه داشته باشند. این حس مشارکت و تعلق به نوبه خود موجب افزایش تاب‌آوری اجتماعی می‌شود. به عبارت دیگر، هرچه افراد بیشتر در فرایندهای اجتماعی و سیاسی دخالت کنند، تاب‌آوری جمعی و فردی در برابر بحران‌ها و چالش‌ها افزایش می‌یابد.

در نهایت، تاب‌آوری و دموکراسی به طور متقابل از یکدیگر تأثیر می‌گذارند. دموکراسی می‌تواند به تقویت تاب‌آوری اجتماعی و فردی کمک کند و تاب‌آوری نیز در تقویت پایداری و کارآمدی نهادهای دموکراتیک مؤثر است. جوامع دموکراتیک قادرند با استفاده از فرایندهای باز و شفاف، بحران‌ها را به فرصتهایی برای تقویت انسجام اجتماعی و سیاسی تبدیل کنند. از سوی دیگر، تاب‌آوری اجتماعی می‌تواند به حفظ و پایداری دموکراسی کمک کند و در مقابل تهدیدات داخلی و خارجی از آن محافظت نماید. نظام سیاسی دموکراتیک به واسطه تولید نوع خاصی از امنیت که می‌توان آن را امنیت سوژه‌مبنا خواند، می‌تواند در ارتقای سطح تاب‌آوری اجتماعی تأثیرگذار باشد.

در واقع، دموکراسی نمایندگی مولد امنیت سوژه‌مبناست؛ در حالی که نظام‌های غیردموکراتیک مولد امنیتی ساختارمبنا می‌باشند؛ در دموکراسی نمایندگی هرم امنیتی بر

قاعده خود قرار دارد حال آنکه در نظم‌های غیردموکراتیک هرم امنیت بر رأس قدرت متکی شده است. در ادامه نشان می‌دهیم که چگونه سازوکارهای دموکراتیک می‌تواند به برسازی امنیتی سوژه‌مبنا بینجامد و از این گذر افزایش تاب‌آوری اجتماعی را در پی داشته باشد. در واقع نخستین حلقه مفقوده در درک این استدلال شناخت نسبت امر دموکراتیک و امر اجتماعی است؛ اینکه دموکراسی در چه نقاطی با امر اجتماعی پیوند می‌خورد و چگونه در پیوند با آن هویت‌یابی می‌کند. از این جهت شناخت دموکراسی نمایندگی در وهله نخست و شناخت نسبت آن با امر اجتماعی در وهله دوم امری ضروری است.

نسبت امر دموکراتیک و امر اجتماعی

دموکراسی چیست و چه اقسامی دارد؟ چگونه عمل می‌کند و با کدام صورت‌بندی اجتماعی هم‌نشین است؟ چه تأثیری بر امر اجتماعی دارد و چه نسبتی با آن برقرار می‌کند؟ این‌ها و بیش از این‌ها پرسش‌هایی کلیدی‌اند که پاسخ بدان‌ها برای درک صورت مسئله ضروری است. در ابتدا باید گفت دموکراسی در لغت از دو واژه یونانی دموس و کراتیا یعنی رعیت و حکومت ساخته شده است و روی هم به معنای حکومت عوام یا مردم است. بر پایه مفاهیم کانونی می‌توان تقسی‌بندی‌های مختلفی از دموکراسی ارائه داد. مثلاً اگر نحوه اعمال قدرت از سوی مردم مد نظر باشد، آنگاه می‌توان از دو نوع دموکراسی مستقیم و دموکراسی نمایندگی سخن گفت که در دموکراسی مستقیم اصل بر نقش مستقیم آحاد مردم در تصمیم‌گیری‌هاست اما در دموکراسی نمایندگی نه با حکومت مردم که با حکومت نمایندگان مردم روبرویم. دموکراسی مشارکتی نیز نوع پیشرفته‌تری از دموکراسی مستقیم است و می‌کوشد با افزایش مناصب حکومتی بر تعداد شهروندان سهیم در قدرت بیفزاید.

همچنین اگر بر برابری سیاسی تکیه کنیم، آنگاه به دموکراسی لیبرال می‌رسیم و اگر بر برابری اقتصادی تکیه کنیم، دموکراسی اجتماع یا سوسیال دموکراسی را خواهیم داشت که خود به شاخه‌هایی مانند دموکراسی صنعتی و دموکراسی صنفی بدل می‌شود. همچنین اگر خیر و منفعت فردی را مبنا قرار دهیم به دموکراسی لیبرال می‌رسیم و اگر خیر و مصلحت عمومی را مبنا قرار دهیم به دموکراسی مشارکتی روسویی می‌رسیم که مبتنی بر فضیلت مدنی و وظیفه شهروندی است (بشیریه، ۱۳۸۰).

بنا بر آنچه رفت تمامی اقسام دموکراسی از دموکراسی مستقیم گرفته تا دموکراسی نمایندگی، از دموکراسی لیبرال گرفته تا دموکراسی مشارکتی روسویی و از دموکراسی سیاسی

گرفته تا دموکراسی اجتماعی، همه و همه بر پایه پیوند خود با امر اجتماعی تعریف می‌شوند. بنابراین می‌توان گفت که در میان اشکال مختلف نظام‌های سیاسی، نظام دموکراتیک بیش از همه به استقلال و خودمختاری امر اجتماعی قائل است. این به رسمیت‌شناسی امر اجتماعی در دموکراسی نمایندگی از دیگر اشکال دموکراسی نیز پررنگ‌تر است. همان‌گونه که دیوید هلد می‌گوید دموکراسی با اصل «خودمختاری»^۱ همنشین است. خودمختاری در سایه ظرفیت بازنمایی منافع فردی و امکان ایجاد سازش میان منافع متضاد از طریق گفتگوی عمومی تحقق می‌یابد. البته باید توجه داشت که در برابر این نوع خودمختاری، موانع بسیاری در حوزه‌های مختلف زندگی اجتماعی و بیرون از دایره سیاست رسمی وجود دارد (بک، گیدنز و لش، ۱۴۰۲).

آلن تورن در یکی از آثار مهم خود با عنوان *دموکراسی چیست؟* بر اهمیت دموکراسی نمایندگی تأکید می‌گذارد و آنرا متکی بر سه اصل می‌داند؛ اصولی که ضامن پیوند پایدار میان امر دموکراتیک و امر اجتماعی است: نخست، «شهروندی» که به معنای پذیرش حاکمیت مردم و مسئولیت شهروندی است. مسئولیت شهروندی نیز یعنی مسئولیت شهروندان در مقابله با فساد و استبداد. اصل دوم، یعنی اصل محدودکردن قدرت سیاسی است زیرا قدرت مطلقه بزرگترین آفت دموکراسی است و همواره ایجاد قدرت مطلقه با برآمدن کیش شخصیت همراه است (تورن، ۱۳۹۹).

چگونه می‌توان قدرت حکومت را محدود کرد؟ تورن احترام به حقوق بنیادین انسانی را مؤثرترین چارچوب برای محدودکردن قدرت سیاسی می‌داند. حقوق بنیادین در پیوند با آزادی‌های اساسی مانند آزادی بیان، آزادی انجمن و آزادی اجتماع هستند، اما پاسداری از این حقوق نیازمند وجود پیش‌شرط‌های نهادی است. بدون وجود پیش‌شرط‌هایی نهادی که همزمان به صورت قضایی و اجتماعی از حقوق بنیادین پاسداری کنند، دموکراسی بی‌معنا خواهد بود. این نهادها بر ساخته کنش جنبش‌های اجتماعی هستند. در واقع، این جنبش‌های اجتماعی بودند که با اعمال فشار به ساختارهای قدرت ابتدا حقوق سیاسی و سپس حقوق اجتماعی را مطالبه کردند و نهادهایی را به بار آوردند که پاسدار «حقوق» بود (تورن، ۱۳۹۹).

سومین اصل دموکراسی، نمایندگی است. اصل نمایندگی یعنی کارگزاران سیاسی باید مطالبات اجتماعی را نمایندگی کنند. اگر کارگزاران سیاسی خود را یگانه مرجع تشخیص مصالح عمومی بدانند، پاسخ به مطالبات کنشگران اجتماعی از دایره اولویت‌های تصمیم‌گیران خارج

۱. *Autonomy*: این واژه به ویژه در متهای فلسفی به «خودآیینی» برگردان شده است که درون‌مایه‌های شناختی این واژه را بهتر نشان می‌دهد. م.

می‌شود (تورن، ۱۳۹۹). در واقع این اصل نیز ناظر بر تقویت امر اجتماعی و تحکیم خودمختاری جامعه در برابر خودکامکی سیاست است.

بنابر آنچه رفت اگر بگوییم امر دموکراتیک در خدمت امر اجتماعی قرار دارد، به بیراهه نرفته‌ایم. خدمت به امر اجتماعی چه نسبتی با تاب‌آوری اجتماعی دارد و از چه مسیری تحقق می‌یابد؟ در پاسخ به پرسش نخست باید گفت که تاب‌آوری اجتماعی بیش از هر چیز از کیفیات امر اجتماعی به شمار می‌رود؛ بدین معنا که به افراد و گروه‌های اجتماعی قدرت بازیابی خویش را می‌بخشد و این بازیابی ریشه در بلوغ و استقلال جامعه مدنی دارد. اصول سه‌گانه دموکراسی با به رسمیت شناسی جایگاه شهروندی، فرد را به یک واحد کوچک اما بنیادین بدل می‌کند که در مقام سلول‌های حیاتی ارگانیسم اجتماعی به ایفای نقش می‌پردازد. اصل دوم یعنی محدودیت قدرت به گسترش حوزه نفوذ گروه‌های اجتماعی کمک می‌کند و در نهایت اصل نمایندگی نظم سیاسی را در مقام خدمت به امر اجتماعی قرار می‌دهد و این گونه است که دموکراسی نمایندگی از سه طریق به بلوغ و استحکام اجتماعی و در نتیجه تاب‌آوری اجتماعی کمک می‌کند. در پاسخ به پرسش دوم باید گفت دموکراسی نمایندگی اصول یادشده را در بستری از امنیت سوژه‌منا تحقق می‌بخشد؛ بستری که مسیر اصلی نیل به تاب‌آوری اجتماعی به شمار می‌رود و ناظر بر امنیتی‌سازی ظرفیت سوژگی است. در ادامه نشان خواهیم داد که منظور از این نوع امنیتی‌سازی چیست و چگونه تأمین می‌شود.

دموکراسی نمایندگی و ارتقای سطح سوژگی جمعی

مطالعات مختلف نشان داده‌اند که دموکراسی می‌تواند به کاهش میزان خشونت‌های اجتماعی و جنایی کمک کند. به عنوان مثال، پژوهش‌هایی که در کشورهای دموکراتیک انجام شده‌اند، نشان می‌دهند که سطح مشارکت عمومی و اعتماد اجتماعی در این جوامع بالاتر است و این امر به تقویت امنیت اجتماعی منجر می‌شود. در مقابل، کشورهای غیردموکراتیک معمولاً با مشکلاتی نظیر فساد دولتی، سرکوب آزادی‌ها و نبود پاسخگویی مواجه هستند که این موارد می‌تواند بر امنیت اجتماعی تأثیر منفی بگذارد (Lipset, 1994; Boix, 2003)، اما نکته مهم‌تر آن است که تقویت امنیت اجتماعی بستری برای امنیتی‌سازی سوژگی و در نتیجه ارتقای سطح سوژگی اجتماعی به دست می‌دهد.

سوژگی توان نقش‌آفرینی مؤثر کارگزاران فردی و جمعی در فرایندهای کلان اجتماعی است؛ به نحوی که این کارگزاران بتوانند در راستای بهبود شرایط زندگی، بیشینه‌سازی منافع

فردی و جمعی یا تغییر و اصلاح روندها و ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی نقش آفرینی کنند و اینگونه سطح تاریخ‌مندی جامعه را افزایش دهند. «تاریخ‌مندی» یعنی ظرفیت جوامع در تولید تاریخ خود؛ جوامعی که از سطح بالای تاریخ‌مندی برخوردارند می‌توانند با بهره‌برداری از میراث گذشته، آینده خود را بسازند یا به بیان دیگر تاریخ‌سازی کنند. در اینجا سخن بر سر «تولید» یا «بازتولید» مناسبات و روابط زندگی جمعی است و از این نظر می‌توان جوامع را به دو دسته «جوامع بازتولیدگر» و «جوامع تولیدگر» تقسیم کرد (Touraine, 1977).

جوامع سنتی که سطح پایینی از تاریخ‌مندی دارند عمدتاً جوامع بازتولیدگر محسوب می‌شوند، زیرا پیوسته در حال بازتولید گذشته‌اند و جهت ذهنی و نوعی حرکت آنها نه به سوی آینده که در جهت بازآفرینی امر قدیم است. در مقابل، جوامع مدرن که از سطح بالایی از تاریخ‌مندی برخوردارند، جوامع تولیدگر محسوب می‌شوند که در آن بازتولید گذشته نقش کانونی ندارد و جهت ذهنی و نوعی حرکت جامعه به سوی آینده و آفرینش امر جدید است. این آفرینش‌گری از بطن پویاسازی سنت فرهنگی شکل می‌گیرد؛ زیرا تاریخ‌مندی جوامع ناظر بر توان آنها در جهت تغییر و اصلاح ساختارهای موجود یا خلق ساختارهای جدید در جهت تضمین ارزش‌های بنیادین جامعه است. بنابراین تضمین امنیت سوژگی اجتماعی به معنای تأمین بستری مناسب برای کنشگری خلاق اجتماعی است؛ چیزی که ما آن را «امنیتی‌سازی ظرفیت سوژگی» نام نهاده‌ایم.

«امنیتی‌سازی»^۱ یا امنیتی‌دیدن (نک. نصری، ۱۳۹۰) یا امنیتی‌کردن (نک. پورسعید، ۱۳۹۲) یا امنیتی‌ساختن (نک. عبدالله‌خانی، ۱۳۹۲، فصل ۱۱) یکی از اصطلاحات تخصصی امنیت‌پژوهی است که نخستین بار ویور در مقاله‌ای با عنوان «امنیتی‌سازی و غیرامنیتی‌سازی» (ویور، ۱۳۸۰) مطرح کرد و خاطرنشان ساخت که هیچ‌چیز فی‌نفسه امنیتی محسوب نمی‌شود مگر نخبگان حاکم آن را تهدیدی علیه ارزش‌های اساسی کشور تلقی کنند. در اینجا منظور از

۱. قدرت جوامع تولیدگر در پویاسازی «سنت» است، زیرا سنت به خودی خود موجودیتی ایستا و اینرسیک است و چیزی است مربوط به گذشته. اینکه آیا می‌توان سنت را به ابزاری برای ساخت آینده‌ای بهتر بدل کرد یا نه چیزی است که به سطح تاریخ‌مندی بستگی دارد. پاسخ به این پرسش نیز بیش از هر چیز به نوع مواجهه ما با سنت بازمی‌گردد. یاروسلاو پلیکان استاد تاریخ دانشگاه ییل فرمول درخشانی در این رابطه ارائه می‌دهد. او می‌گوید «سنت آیین زنده مردگان است و سنت گرای آیین مرده زندگان». مسئله اصلی این است که ما سنت را به امر مقدس بدل کنیم و سوژگی اجتماعی را در پیشگاه آن به مسلخ ببریم یا بالعکس، روح سنت را در کالبد جمهوری مردم بدمیم و بدانها جانی تازه دهیم. راه نخست راه سنت‌گرایی یا به تعبیر دقیق‌تر سنت‌پرستی است که موجب می‌شود آیین مردگان بر زندگان حکمفرما شود و راه دوم راه سنت‌دوستی است که موجب می‌شود تجربه فرهنگی و میراث تاریخی گذشته به کمک نظام اجتماعی آید و آنرا به سازه‌ای پویا و پیشرو بدل کند.

امنیتی‌سازی ظرفیت سوژگی طبقه‌بندی این ظرفیت در زمره ارزش‌های اساسی جامعه است که هرگونه تهدید علیه آن تهدیدی امنیتی به شمار می‌رود. بنابراین نخستین اولویت سیاستگذاری امنیتی نیز پاسداری از ظرفیت‌های اجتماعی سوژگی خواهد بود. این نوع سیاستگذاری امنیتی در بستری نوین از سازوگرهای امنیتی رخ می‌دهد که می‌توان آن را امنیت سوژه‌مبنا نامید. به بیان دیگر امنیت سوژه‌مبنا رسالتی جامعه‌شناختی بر امنیت بار می‌کند که بر پایه آن بیشینه‌سازی سطح تاریخ‌مندی و بسترسازی «تولید اجتماعی»، تعیین‌کننده دستورالعمل اصلی در حوزه امنیت‌پژوهی خواهد بود.

در دوران معاصر سوژگی اجتماعی بیش از هر چیز ماهیتی فرهنگی دارد که خود ناشی از گذار به پارادایم فرهنگی امنیت و ورود به مرحله‌ای جدید از مدرنیته یعنی مدرنیته متأخر است که افزون بر متحول کردن صورت‌بندی اجتماعی جوامع، مناسبات جدیدی را حاکم کرده است تا جایی که برخی اندیشمندان دوره کنونی را مقارن با ورود به نوع جدیدی از جامعه می‌دانند. بر این اساس تورن از ورود به «جامعه پسا صنعتی» (Touraine, 1971)، اینگلهارت از ورود به «جامعه اطلاعاتی مصنوعی»^۱ (Inglehart, 2018) و کاستلز از ورود به «جامعه شبکه‌ای» (کاستلز، ۱۳۹۴) سخن می‌گوید. در دوره مدرنیته متأخر با توجه روزافزون به خاص‌گرایی‌ها، نظریات نوینی درباره امنیت پدید آمد که از مهمترین آنها می‌توان نظریه امنیت جامعوی را نام برد؛ نظریه‌ای که مبنای امنیت را بر اطمینان خاطر افراد و گروه‌های اجتماعی نسبت به حفظ هویت و ارزش‌های خود قرار می‌داد (نصری، ۱۳۹۰).

در عصر جدید نظریات امنیتی بیش از پیش بر ماهیت اجتماعی امنیت تأکید گذارده‌اند و کوشیده‌اند تا مشکلات ناشی از ایده امنیت ملی را برطرف سازند. همان‌گونه که اولمان نیز پیش‌تر خاطرنشان کرده است، مه‌ترین دشواره مفهوم امنیت ملی «تاخت‌زنی امنیت با آزادی»^۲ است (Ullman, 1983). به دیگر سخن پرسش اصلی این بود که «برای دفاع از شهروندان در برابر دولت‌های توتالیتر، تا چه میزان می‌توان محدودیت‌های توتالیتریستی بر شهروندان خود تحمیل کرد؟» (Ullman, 1983).

تلاش برای تأکید بر جنبه‌های اجتماعی امنیت منجر به پیدایش مکاتب جامعه‌شناختی امنیت شد که از دهه ۱۹۸۰ میلادی سربرآوردند و ماهیت ساختارگرایانه نظریه‌های جریان اصلی را به چالش کشیدند. در همین رابطه استیو اسمیت در مقاله‌ای با عنوان «ناامنی فزاینده

---

1. Artificial Information Society

2. Liberty & Security Tradeoff

مطالعات امنیت» نگاهی به پیدایش رهیافت‌های نظری پیرامونی در ساحت امنیت‌پژوهی در دو دهه پایانی قرن بیستم دارد؛ رهیافت‌هایی که «امنیت مطالعات سنتی امنیت» را به مخاطره انداخته‌اند (Smith, 1999). شکل‌گیری مکاتب نوپدیدمانند آبريستويث، پاریس و کپنهاگ را در همین چارچوب می‌توان درک کرد.

ذیل مکاتب یادشده اندیشمندان برجسته‌ای به نقد ادبیات سنتی امنیت همت گماشتند: کاکس با طرح دوگانه «نظریه انتقادی» در برابر «نظریه حل‌المسئله‌ای» (Cox 1981)، در دیوار یکدست امنیت رئالیستی شکاف ایجاد کرد. کن بوث به‌طور خاص بر گسست‌های نظری در عرصه ادبیات سنتی امنیت تأکید گذارد (Booth, 1991b) و به نقش فلسفی و سیاسی امنیت در رهایی از سلطه پرداخت (Booth, 1991a). ریچارد وین جونز^۱ تمرکز بر سیاست خارجی دولت به قیمت غفلت از تأثیر سیاست داخلی آن بر امنیت را نکوهید (Wyn Jones, 1999) و با مادی‌سازی^۲ امر امنیتی به مخالفت پرداخت (Wyn Jones, 1999).

دیدیه بیگو نیز تعریف امنیت و ناامنی را براینده نوع خاصی از فرایند امنیتی‌سازی دانست «که از جریان نزاع میان کنشگران حاضر در میدان، پیروز بیرون بیاید». البته او افزود که «نتیجه حاصله در بسیاری از موارد با انتظارات کنشگران (از جمله مسلط‌ترین آنها) فاصله دارد و لزوماً مطابق با استراتژی‌های مد نظر آنها نیست». ویور نیز مفهوم «هویت» را به «امنیت» گره زد و تهدید هویت را تهدیدی دانست که بقای جامعه را با مشکل مواجه می‌سازد (Waever et al., 1993).

بنابر آنچه رفت، تمامی نظریه‌های جامعه‌شناختی از امنیت می‌کوشند تا بیش از پیش بر اهمیت جامعگانی امنیت تأکید گذارند و هر چه بیشتر امر امنیتی را با امر اجتماعی هم‌پیوند کنند، اما از میان رهیافت‌های جامعه‌شناختی به امنیت، رهیافت «امنیت سوژه‌مبنا» بیش از همه بر اهمیت بسترهای دموکراتیک در تأمین امنیت پایدار تمرکز دارد و زمینه‌سازی برای بیشینه‌سازی سطح سوژگی و افزایش تاب‌آوری اجتماعی را عاملی حیاتی به منظور تحقق این مهم می‌داند. از این نظر دموکراسی کانونی‌ترین پیش‌شرط نهادی برای ایجاد و افزایش ظرفیت تاب‌آوری اجتماعی به شمار می‌رود.

---

1. Richard Wyn Jones

2. Reification

دموکراسی به مثابه پیش شرط نهادی تاب‌آوری اجتماعی

همانطور که پیش‌تر نیز اشاره شد، تاب‌آوری به لحاظ معناشناختی توانایی بازایی ظرفیت کنش پس از شکست‌های احتمالی است و ناظر بر اعاده سوژگی پس از گسست‌های تروماتیک است؛ زمانی که فرد یا گروه اجتماعی در مواجهه با بحران دچار ترومای اجتماعی می‌گردد، برای بازه‌ای زمانی امکان بازادراک شرایط و بازتعریف خویشتن را از دست می‌دهد و از این‌رو، شاهد انقطاع در سوژگی فردی و جمعی هستیم. هرچقدر ظرفیت سوژگی اجتماعی و سطح تاریخ‌مندی جوامع بالاتر باشد، تاب‌آوری آن بیشتر و این انقطاع کوتاه‌تر است. بنابراین تاب‌آوری اجتماعی بیش از هر چیز با سطح سوژگی اجتماعی در پیوند است.

سوژگی اجتماعی بدون وجود بسترهای نهادی لازم امکان تحقق ندارد. بنابراین باید سازوکارهای نهادی در جامعه به نحوی طراحی شود که تضمین‌کننده امکان بروز سوژگی اجتماعی باشد. در این رابطه دموکراسی نمایندگی را می‌توان برجسته‌ترین سازوکار نهادی دانست که با تمایزگذاری میان دولت^۱، جامعه سیاسی^۲ و جامعه مدنی نوعی از استقلال خلاق را در بخش‌های مختلف اجتماعی پدید می‌آورد زیرا اگر جامعه سیاسی را در دولت ترکیب کنیم، به سرعت تکثری از منافع اجتماعی قربانی کنش یکپارچه‌ساز دولت خواهد شد. اگر هم جامعه سیاسی و جامعه مدنی را با هم ترکیب کنیم، دیگر نمی‌توان نظامی قضایی و سیاسی به وجود آورد، چه آنکه این نظم باید چیزی متفاوت از بازتولید منافع مستقر اقتصادی باشد. از دیگر سو ترکیب این حوزه می‌تواند دولت را به تنها متصدی حفظ همبستگی اجتماعی بدل کند. در هر دو صورت، فضایی برای کنشگری اجتماعی باقی نخواهد ماند (تورن، ۱۳۹۹). در واقع یکی از پیش‌شرط‌های مهم سوژگی اجتماعی خودمختاری جامعه سیاسی است تا بتواند به مثابه میانجی دولت و جامعه مدنی عمل کند (صادقی‌زاده، ۱۴۰۱).

سیاست‌زدگی و دولت‌زدگی بزرگ‌ترین تهدید نهادی در برابر تحقق سوژگی اجتماعی است. از همین رو، امنیت سوژه‌مبنا پنج راهبرد نهادی را برای تضمین پیش‌شرط‌های نهادی سوژگی معرفی می‌کند که عبارت است از ارائه تضمین‌های نهادی برای دفاع از آزادی‌های بنیادین، تقویت هویت و مسئولیت‌پذیری شهروندی در کنار نهادهای سازشی ارزش‌های بنیادین تمدنی و

۱. مراد، قوه اجرایی و اداری است و دولت به معنای عام آن مد نظر نیست.

۲. مراد از جامعه سیاسی همان نظام سیاسی است. در واقع نظام سیاسی دایره‌ای فراخ‌تر از دولت یا رژیم سیاسی است و اندرکنش یا کنکاش سیاسی را نیز شامل می‌شود. نظام سیاسی عبارت است از مجموعه‌ای از نهادها، گروه‌های سیاسی (از جمله احزاب سیاسی و گروه‌های رای‌دهی)، ارتباطات میان آنها و همچنین قواعد و هنجارهای سیاسی (مانند قانون اساسی و قانون انتخابات) که رفتار سیاسی را هدایت می‌کند.

فرهنگی، توان بخشی و تکثر بخشی به جامعه مدنی، تقویت و گسترش «جامعه سیاسی» و حفظ خودمختاری سه لایه تشکل یافته از حیات جمعی (صادقی زاده، ۱۴۰۱).

دموکراسی نمایندگی بنابر ماهیت با راهبردهای پنج گانه یادشده عجین است زیرا نخستین رکن دموکراسی پذیرش «حقوق مدنی» است (بشیری، ۱۳۸۰)، از این رو می توان آن را در مقام شرط کافی برای تحقق سوژگی اجتماعی و تاب آوری اجتماعی به شمار آورد. به ویژه در دوران معاصر این حقیقت برجستگی بیشتری یافته و جامعه شناسان بزرگی بر ظرفیت های نهادی دموکراسی انگشت گذارده اند. از آن جمله آنتونی گیدنز معتقد است که با پایان جنگ سرد شاهد امتداد بی پایان فضا - زمان^۱ و بازآفرینی امر دموکراتیک هستیم که برآیند دو تحول عمده است؛ نخست گسترش فرایند جهانی شدن و دوم، تحول در زندگی رومزه و تجربه زیسته که به خلق بسترهای نوینی برای دموکراسی سازی انجامیده است. او معتقد است که در نتیجه ترکیب دو فرایند جهانی شدن و تحول در زندگی روزمره دست کم چهار بستر اجتماعی برای دموکراسی سازی به وجود آمده است: نخست، پیدایی بالقوه «دموکراسی عاطفی» در قلمروی روابط جنسی، روابط والدین - فرزندان و روابط دوستی است، تا آنجا که در این قلمروها «رابطه محض»^۲ دست بالا را پیدا کند، به همان میزان رابطه ای برابر همراه با ارتباطی عاطفی و خودشناسی فراهم می شود. گسترش این دموکراسی هر چه بیشتر به بازسازی اخلاق مدنی یاری می رساند و افرادی که دارای عواطف گسترش یافته اند، می توانند شهروند فعال تر و مشارکت جوتری باشند. [چیزی که به خودی خود شرط لازم برای پیدایی و پایایی دموکراسی است].

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱. در دانش فیزیک، «فضا - زمان» عبارت است از یک مدل ریاضی که زمان و فضا را به صورت درهم تنیده و به عنوان یک کمیت پیوسته با یکدیگر ترکیب می کند. بر اساس فرضیات مفهوم فضای اقلیدسی، جهان، سه بعد مکانی و یک بعد زمانی مستقل از هم دارد. در فضا - زمان سه بعد فضا و یک بعد زمان درهم ادغام می شوند و یک محیط پیوسته چهار بعدی را ایجاد می کنند. گیدنز با استعاره این مفهوم از علم فیزیک می خواهد وضعیت پیچیده برآمده از درهم تنیدگی فضا و زمان را تحلیل کند. این وضعیت جدید در نتیجه پیشرفت فناوری و جهانی شدن ابعاد نهادی چهارگانه مدرنیته رخ داده است. او در کتابی با عنوان پیامدهای مدرنیته این نهادهای چهارگانه را اینگونه برمی شمرد:

۱. سرمایه داری که به عنوان یک نظام تولید کالا بر رابطه میان سرمایه و کار دستمزدی استوار است و یک نظام طبقاتی را می سازد.
۲. صنعت گرایی که به عنوان کاربرد منابع بی جان نیروی مادی در تولید کالا و به همراه نقش کانونی ماشین آلات در فرایند تولید و صنعت گرایی به سازمان تولید اجتماعی وابسته است تا بتواند میان فعالیت نیروی کار، ماشین آلات و درون دادها و برون دادهای مواد خام و کالا هماهنگی برقرار کند.
۳. نهاد دولت ملی که مشکل از چهار مولفه حاکمیت، حکومت، سرزمین و جمعیت است و به تعبیر ژان بدن مهم ترین مؤلفه آن حاکمیت به شمار می رود و به تعبیر ماکس وبر «انحصار کاربست زور مشروع در قلمروی سرزمینی مشخص» به شمار می رود.
۴. قدرت نظامی و وسایل مهار خشونت که با صنعتی شدن و تخریب هراسناک جنگ، مسئله کنترل ابزار جنگ و نحوه تنظیم روابط نظامی در عصر صنعت جنگی را دربر می گیرد.

۲. منظور رابطهای به دور از ملاحظات قدرت و منفعت است که مهم ترین نمونه آن روابط عاطفی و عاشقانه است.

بستر اجتماعی دوم، ناظر بر جایگزینی سلسله مراتب اداری با نظام های منعطف تر و مرکززدایی شده تر است. این امر موجب بازاندیشی نهادی می شود و با تقویت اصل خودمختاری فرایندهای دموکراتیک را تسهیل می کند. البته وجود این تحولات نباید به نادیده گرفتن فرایندهایی منجر شود که بیشتر با صنعتی سازی کلاسیک در پیوندند. در واقع انعطاف پذیری در برخی از حوزه ها جایگزین سلسله مراتب شده است و در برخی دیگر از حوزه ها شاهد چنین تحولی نیستیم. باید در نظر داشت که عمده فرایندهای تغییر ماهیتی دیالکتیک دارند. کسانی که از گذار مطلق به انعطاف پذیری سخن می گویند، با واقعیت بیگانه اند؛ زیرا انعطاف پذیری برای برخی به قیمت محدودیت یا سرکوب برخی دیگر به دست می آید (بک، گیدنز و لش، ۱۴۰۲).

بستر اجتماعی سوم که می تواند به دموکراسی سازی بینجامد، گسترش جنبش های اجتماعی و گروه های خودیار است. در بسیاری از موارد می بینیم که جنبش های اجتماعی و گروه های خودیار در برابر «مقامات» قرار می گیرند؛ خواه این مقامات، مقامات سیاسی باشند یا مقامات حرفه ای و غیره. فعالیت آنها را می توان به تعبیر الیش بک در سطح «فروسیاست» قرار داد. هرچند تاکنون توجه زیادی به جنبش های اجتماعی شده است اما تأثیر گروه های خودیار بر فرایند دموکراسی سازی می توانند مهم تر باشد. [این گروه ها هرچند مستقیماً نقشی در دموکراسی سازی ندارند اما برآیند کنش آنها به تکثرگرایی سیاسی و در نتیجه دموکراسی می انجامد.]

در نهایت دموکراسی سازی تا حدود زیادی از تحولات در عرصه جهانی تأثیر می پذیرد. البته نباید این تحولات را گامی به سوی برپایی حکومت جهانی در نظر گرفت؛ به ویژه اگر حکومت جهانی را چیزی شبیه به دولتی جهانی بدانیم. این تحولات بیش از هر چیز مقوم بسترهای سه گانه دموکراسی سازی است که در بالا بدان ها اشاره کردم. آنچه ما آن را در چارچوب «فروسیاست» مطالعه می کنیم، همزمان می تواند ناظر بر «فراسیاست» باشد. در این راستا رابطه بسترهای محلی با فرایندهای جهانی شدن نقش مهمی ایفا می کند. گرایش به دموکراسی سازی در نظم جهانی پای بر دوش سه عاملی دارد که در زندگی روزمره جریان یافته اند: بازاندیشی، تحرک و انعطاف پذیری. الگوی سایبرنتیک نظم اجتماعی فروپاشیده است و این خبر خوبی برای جماعت جهانی به شمار می رود، زیرا تصور آنکه هوشی سامان بخش بر حیات اجتماعی و اقتصادی جهانیان مسلط باشد، تصوری ناممکن و ناخوشایند است. «اعتماد فعال» دربرگیرنده سه عنصر بازاندیشی، خودمختاری و گفتگوست و می تواند نظم جهانی جهان وطنانه را پدید

آورد که در آن عدالت گسترده‌تر است و جنگ‌های بزرگ منسوخ می‌شوند (بک، گیدنز و لش، ۱۴۰۲).

بازاندیشگی، خودمختاری و گفتگو عناصری هستند که در تعیین سطح تاب‌آوری اجتماعی نقش عمده‌ای ایفا می‌کنند. عنصر نخست یعنی بازاندیشگی خود ناظر بر نوعی تاب‌آوری ذهنی است. جایی که ایده‌های کهنه با بحران معناساختی مواجه می‌شوند و لزوم اتخاذ سامانه فکری نوینی گریزناپذیر می‌شود. خودمختاری نیز عنصری تعیین‌کننده در توانایی کنشگران اجتماعی برای بازسازی و بازآفرینی «امر جدید» از بطن بحران در «امر قدیم» یا اعاده جدید امر قدیم است.

دموکراسی، سوژگی و تاب‌آوری

درباره پیوند دموکراسی و تاب‌آوری می‌توان دو نظر کاملاً متفاوت ارائه کرد. نخستین نظر آن است که دموکراسی و دموکراسی‌سازی را بر پایه نظریه «گل شکننده» توضیح دهیم. بنابر این نظریه، دموکراسی به گیاهی نوپا می‌ماند که دوام آن در گروی آب‌دهی و رسیدگی مداوم است. همچنین به خاکی غنی نیازمند است؛ یعنی باید بر بستری از فرهنگ مدنی بالنده بروید (گیدنز، ۱۴۰۲: ۲۵۰). این دیدگاهی است که فرانسویس فوکویاما درباره دموکراسی‌های نوپدید دارد. می‌توان گفت این دیدگاه دموکراسی را به روینایی سیاسی فروکاسته است؛ برساختی که زیربنای آن بستر فرهنگی است. اگر از این دیدگاه به دموکراسی بنگریم، وجود دموکراسی فی‌نفسه نمی‌تواند تضمینی برای تاب‌آوری به شمار برود. به ویژه آنکه ماهیت روینایی دموکراسی در بسیاری از نظام‌های دموکراتیک مصداق دارد. این در حالی است که خود نظام دموکراتیک نیز در مبحث ایجاد و تعمیق تاب‌آوری با چالش‌ها و محدودیت‌هایی مواجه است.

در این رابطه سه عامل اصلی را می‌توان برشمرد. نخست، ناکارآمدی در مدیریت بحران‌ها. بدین معنا که در برخی از کشورها، فرایندهای دموکراتیک ممکن است به دلیل پیچیدگی و زمان‌بر بودن تصمیم‌گیری، در برابر بحران‌ها کارایی لازم را نداشته باشند. دوم، نابرابری‌ها و تضادهای اجتماعی، زیرا در برخی از جوامع دموکراتیک، نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی می‌توانند به بحران‌های اجتماعی منجر شوند؛ و سوم افزایش خشونت‌های سیاسی. بدین ترتیب که در بعضی از موارد، رقابت‌های سیاسی در جوامع دموکراتیک می‌تواند به ایجاد خشونت‌های سیاسی و اجتماعی منجر شود که امنیت اجتماعی را تهدید و تاب‌آوری را تضعیف می‌کند.

بر پایه دومین نظر، دموکراسی فقط به دموکراسی لیبرال آن هم در چارچوب دولت ملی محدود نمی‌شود. از این چشم‌انداز کلان‌دامنه‌تر، دموکراسی با توان بیشتری رشد می‌کند و حتی در زمین‌های نابارور نیز ریشه می‌دواند و حتی در شرایط مناسب می‌توان آن را قلمه زد؛ هر چند بی‌تردید این گیاه تنومند بی‌نیاز از نگه‌داشت و پرورش نیست. آنتونی گیدنز این دیدگاه درباره دموکراسی‌سازی را با عنوان نظریه «گیاه تنومند»^۱ معرفی می‌کند (گیدنز، ۱۴۰۲). این نوع دموکراسی ماهیتی نهادی و جامعگانی دارد و از این جهت خود زیربنایی برای دیگر برساخت‌های زندگی جمعی به شمار می‌رود.

از جمله مهم‌ترین این برساخت‌ها می‌توان به «نظم امنیتی سوژه‌مبنا» اشاره کرد. همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره شد «دموکراسی نمایندگی» تولیدکننده امنیت سوژه‌مبناست در حالی که نظام‌های غیردموکراتیک مولد امنیتی ساختارمبنا می‌باشند؛ در دموکراسی نمایندگی هرم امنیتی بر قاعده خود قرار دارد حال آنکه در نظام‌های غیردموکراتیک هرم امنیت بر رأس قدرت متکی شده است. دموکراسی نمایندگی با بناکردن نظم امنیتی بر قاعده اجتماعی، به «امنیتی‌سازی ظرفیت سوژگی» مبادرت می‌ورزد و از خلال آن سطح بالایی از تاب‌آوری سیستمی را به وجود می‌آورد.

در دوره معاصر یکی از مهم‌ترین وجوه تاب‌آوری یا نبود تاب‌آوری اجتماعی را می‌توان در موضوع گسست‌های جماعتی و فروپاشی‌های فرهنگی مشاهده کرد که در وهله نخست نتیجه رویارویی با مدرنیته است. به تعبیر گیدنز آزمون جهانی مدرنیته با نفوذ فراگیر نهادهای مدرن به کالبد زندگی روزمره همراه شده است. در نتیجه نه فقط جماعت‌های محلی که عاطفی‌ترین جنبه‌های زندگی فردی نیز با نوعی از جاکندگی و انقباض فضا - زمان همراه شده است (Giddens, 1992). در چنین شرایطی دموکراسی به مثابه زیربنایی نهادی اهمیت شایان توجهی پیدا می‌کند و می‌تواند بستر ساز «تجدد سنت» شود زیرا تنها در این صورت است که فرایند «سوژه‌شدگی» محمل و معنا می‌یابد.

بر این اساس، هرچند مدرنیته بنیان‌هایی عام دارد، مدرنیزاسیون امری خاص و منحصر به فرد است و هر موجودیت اجتماعی می‌تواند با ترکیب کردن دو مؤلفه اساسی مدرنیته با تجربه تاریخی خود پای به جهان مدرن گذارد. در قالب «مدرنیزاسیون سخت»، تصور می‌شود که مدرن شدن از رهگذر کنارگذاشتن هویت سنتی کنشگران اجتماعی ممکن می‌شود. این امر اما ناشی از یک بدفهمی معرفت‌شناختی است. در این نقطه است که تاب‌آوری اجتماعی به

---

1. "Sturdy-plant"

موضوع بحث بدل می‌شود. در صورتی که تاب‌آوری اجتماعی در سطح مطلوبی باشد، کنشگران از هویت و ارزش‌های خود یا به بیان دیگر، از متفاوت‌بودن خود پاسداری می‌کنند، اما پاسداری از تفاوت‌ها زمانی می‌تواند پایدار و مفید باشد که دست‌دردست «سوژه‌شدگی» داشته باشد. برای «سوژه‌شدگی» دو چیز لازم است: نخست آنکه فرد هویت و ارزش‌های خود را از پوسته جماعتی به‌در آورد و آن را درونی کند. این درونی‌سازی ارزش‌ها به ایجاد نوعی ایمان درونی شباهت دارد و می‌توان آن را «خودهویتی» نامید. دیگر آنکه این هویت و ارزش‌ها باید با خردورزی و پذیرش حقوق «دیگری» سازگار شود. در هر مجموعه هویتی و سنتی، عناصری از احترام به حقوق و ارج‌نهادن به اندیشه‌ورزی وجود دارد که می‌تواند به نقطه پیوند انگاره سنتی و انگاره مدرن بدل شود. همین نقطه پیوند، مکانی است که در آن مواجهه‌ای اصیل و آفریننده میان امر قدیم و امر جدید ممکن خواهد شد. در واقع، تاب‌آوری اجتماعی محصول توان جامعه برای ایجاد سنت‌ری پایدار از بطن دیالکتیک امر قدیم و امر جدید است و بنابر ادعای این نوشتار دموکراسی نمایندگی می‌توان با تشکیل نظام امنیتی سوژه‌مبنا بسترهای گفتمانی لازم برای دستیابی به این سنتز را فراهم آورد.

نتیجه‌گیری

چنانچه بخواهیم سویه‌های راهبردی این نوشتار را برجسته کنیم، می‌توان گفت که دموکراسی نمایندگی در دو لایه راهبردی به افزایش ظرفیت سوژگی اجتماعی و در نهایت تاب‌آوری اجتماعی کمک می‌کند؛ نخست در لایه راهبردهای نهادی و دوم در لایه راهبردهای سیستمی که در ادامه به صورت عنوانی بدان‌ها اشاره می‌شود:

راهبردهای نهادی افزایش تاب‌آوری اجتماعی

- ❖ تقویت هویت و مسئولیت‌پذیری شهروندی؛
- ❖ توان‌بخشی و تکرابخشی به جامعه مدنی؛
- ❖ تقویت و گسترش «جامعه سیاسی»؛
- ❖ حفظ خودمختاری سه لایه شکل‌یافته از حیات جمعی (دولت/ جامعه سیاسی/ جامعه مدنی).

راهبردهای سیستمی افزایش تاب‌آوری اجتماعی

- ❖ مداخله اراده‌گرایانه دولت به منظور کاهش نقش نهادهای حاکمیتی در عرصه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به منظور گسترش فضای عمومی برای نقش‌آفرینی کنشگران اجتماعی؛
  - ❖ تلاش برای تقویت و تکثیر رسانه‌های عمودی و افقی به منظور جلوگیری از پدیده «پنهان‌کاری» و کمک به افزایش شفافیت؛
  - ❖ حرکت به سوی توسعه «درون‌زا» به وسیله مشارکت‌دادن هر چه بیشتر کنشگران اجتماعی در فرایند توسعه و نوسازی؛
  - ❖ گذار از مشارکت تبعی به مشارکت فعال یا کنشگری اجتماعی؛
  - ❖ ایجاد پیوندهای شکلی و محتوایی میان کنشگران اجتماعی و کارگزاران سیاسی.
- در تمامی راهبردهای یادشده «کنش اجتماعی» به مثابه «سلول بنیادین جامعه» در نظر گرفته می‌شود که در برسازای سیاست‌های محدود، تبعی یا فعال نقش ایفا می‌کند و از این رهگذر به عاملی تعیین‌کننده در افزایش تاب‌آوری اجتماعی بدل می‌شود؛ به این معنا که «فراگیری»، «عمق»، «تراکم» و «جهت‌گیری» کنش‌های اجتماعی می‌تواند شاخصی برای ارزیابی سطح تاب‌آوری اجتماعی به‌شمار آید.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر هیچ گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی اصول و موازین اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

منابع

- بشیریه، حسین (۱۳۷۴). جامعه‌شناسی سیاسی: نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی. تهران: نشر نی.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۰). درس‌های دموکراسی برای همه. تهران: مؤسسه پژوهشی نگاه معاصر.
- بک، اولریش، آنتونی گیدنز و اسکات لش (۱۴۰۲). مدرنیته بازاندیشانه: سیاست، سنت و زیبایی‌شناسی در نظم اجتماعی مدرن. ترجمه سلمان صادقی‌زاده. تهران: نشر ثالث.
- پورسعید، فرزاد (۱۳۹۲). فرهنگ توصیفی اصطلاحات امنیت، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات.
- تورن، آلن (۱۳۹۹)، دموکراسی چیست؟، ترجمه سلمان صادقی‌زاده. تهران: نشر ثالث.
- حسینی، علی و دیگران (۱۳۹۹)، تحلیل تاب‌آوری اجتماعی بر اساس شاخص‌های سرمایه اجتماعی در شهر تهران. فصلنامه شهر پایدار، دوره ۳، شماره ۱. صص ۱۹-۳۹.
- صادقی‌زاده، سلمان (۱۴۰۱)، امنیت سوژه‌مینا. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- عبداله‌خانی، علی (۱۳۹۲). نظریه‌های امنیت. تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.
- کاستلز، مانوئل (۱۳۹۴). شبکه‌های خشم و امید: جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت. ترجمه مجتبی قلی‌پور. تهران: نشر مرکز.
- نصری، قدیر (۱۳۹۰). درآمدی نظری بر امنیت جامعه‌ای. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- Boix, C. (2003). *Democracy and Redistribution*. Cambridge University Press.
- Booth, Ken (1991a). Security and emancipation, *Review of International Studies*, 17(4), 313-26
- Booth, Ken (1991b). Security in Anarchy: Utopian Realism in Theory and Practice, *International Affairs*, 67(3), 527-45
- Booth, Ken (1997). 'Security and self: reflections of a fallen realist' in Keith Krause and Michael C. Williams (eds). *Critical Security Studies: Concepts and Cases* (London: UCL Press), pp. 83-119.
- Cox, Robert W. (1981). 'Social forces, states and world orders: beyond International Relations theory', *Millennium*, 10(2): 126-155
- Giddens, Anthony (1992). *The Transformation of Intimacy*, Cambridge: Polity Press. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/resilience>
- Inglehart, R. (2018). *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipset, S. M. (1994). The Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69-105.
- Smith, Steve (1999) 'The increasing insecurity of security studies: conceptualizing security in the last twenty years', *Contemporary Security Policy*, 20(3):72-101.
- Touraine, A. (1971). *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House.
- Touraine, A. (1977). *The Self-Production of Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ullman, Richard (1983). Redefining Security. *International Security*, vol. 8, no. 1, 1983, pp.129-153.
- Waever, Ole, (1999). *Concepts of Security*, Copenhagen: University of Copenhagen.
- Waever, Ole, (2000). "What is Security? The Securityness of Security", in Hansen, B. (ed.), *European Security Identities*, Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press.
- Waever, Ole (2004). 'Aberystwyth, Paris, Copenhagen: New Schools in Security Theory and the Origins between Core and Periphery', unpublished paper, presented at the International Studies Association's 45th Annual Convention in Montreal, Canada.
- Waever, Ole, Barry Buzan, Morten Kelstrup & Pierre Lemaitre (1993). *Identity, Migration and New Security Agenda in Europe*, London: Continuum

Wyn Jones, Richard (1999). *Security, Strategy and Critical Theory* (Boulder, CO: Lynne Rienner).

Wyn Jones, Richard (2005). 'on emancipation: necessity, capacity and concrete utopias', in Booth (edA) 2005c), ppā 215–235.

